

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MUSTAFA KEMAL - LAWRENCE GÖRÜŞMESİ

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

İngiliz ordusuna mensup Tuğgeneral Moberley, 1926 yılı Nisan'ında, *History of the Mesopotamian Campaign* (Mezopotamya (Irak) Harekâtının Tarihi) adlı bir yapıt kaleme alıyor; bunun bölümlerinden birini, Türk savaş amaçları ve pantürkizm konularına ayırıyordu. Yazar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak bu konularda bilgi istiyor; bunun üzerine, bakanlık yetkililerinden W.G. Childs, 20 Nisan'da, bakanlığın da yararlanabileceği bir tutanak kaleme alıyordu. Bu tutanak, Mustafa Kemal (Atatürk)'in kişilik ve çalışmalarına ilginç ışık tutmaktadır. Anlaşılan, Childs, Arabistan'daki davranışlarıyla tanınan Albay T.E. Lawrence'la bu konuda görüşüyor, bu İngiliz albayı, 1918 yılı Eylül'ünde, "tuhaf bir raslantı" sonucunda "Mustafa Kemal Paşa ile birkaç görüşme yaptığımı" ve konuştukları konular arasında Türk savaş amaçlarının da bulunduğunu kendisine bildiriyordu.

Mustafa Kemal'in Lawrence'a yapmış olduğu iddia edilen açıklamaların özeti şöyledir: Savaşta gerçek Türk çıkarları Doğu'da bulunuyordu; İttihat ve Terakki Cemiyeti ve "pantürkler" olarak bilinen parti de bu görüşe güçle katılıyordu. Türkiye'nin Doğu'daki amaçları, Alman yönetimi ve Türk önderlerinin iç grubu arasında savaştan önce yapılan bir anlaşma ile saptanmıştı. Bu iç grup, hiç şüphesiz, Almanya ile gizli bir antlaşma imzalamak için, savaştan önce görüşmeler yapan aynı Enver, Talât v.s. grubu idi.

Mustafa Kemal'in anladığına göre, söz konusu anlaşma, yönetimler arasında yapılan resmi bir antlaşma olmayıp, Türk önderlerine verilen kesin bir üstlenme (söz) niteliğinde idi. Bu üstlenmenin gerekleri şunlardı: Savaş sona erince (ki başarıyla sonuçlanacağı kesindi) Almanya, Türkiye'nin Mavera-yı Kafkas (Dip Kafkasya), Kuzeybatı İran, Dağıstan, Terek ve Hazar Denizi bölgesine sahip olmasını sağlayacaktı. Türkiye'nin Almanya'ya savaşta desteğini kazandıran, "gerçekte pantürkist ülke isteklerinin gerçekleştirilmesini sağlayan" bu müstakbel toprak kazançları olmuştu.

Childs, verilen sözün tüm Maveraya-yı Kafkas'ı kapsayıp kapsamadığı konusunda şüphe olduğuna inanmakla birlikte, bunun kesinlikle Rusya Ermenistan'ı ve Dip Kafkasya'nın Müslüman bölgelerini kapsadığını kabulleniyordu. Suriye, Filistin, Arabistan ve Mezopotamya (Irak)'dan oluşan Arap ülkeleri ve Mısır'la ilgili "pantürkist görüşlere" de değindiği söylenen Mustafa Kemal'in kesin biçimde konuştuğu iddia ediliyordu. Kemal'in görüşünce, fetih açısından Mısır, pantürkistleri hiç ilgilendirmiyordu. Mısır'a karşı girişilen Türk harekâtı, askeri maksatlarla yapılan bir gösteriden başka birşey değildi. Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya gelince (savaşa ilişkin kimi stratejik amaçlar dışında), bu ülkeler pantürkistlerin planları açısından değersiz olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda, Türk yönetiminde kalırlarsa kesin bir tehlike ve engel olarak görülüyorlardı. Kemal, pantürkistlerin bu ülkeleri hiç üzüntü duymadan yitireceklerini; dahası, onlardan kurtuldukları için kıvanç duyacaklarını söylüyordu.

Childs'ın burada yaptığı açıklamaya göre, Mustafa Kemal, bu biçimde söz ederken, İngiliz Dicle Ordusu henüz son ilerleyişine başlamamıştı; dolayısıyla Kemal, Musul'un yitirileceğini ve Batı İran'a giden yolların kontrol altına alınacağını tahmin etmemişti. Yine Childs'a bakılacak olursa, Türk yönetiminin, Lozan Konferansı'nda ve konferansı izleyen evrede Musul sorunuyla ilgili olarak uygulamış olduğu "inatçı tutum" un gerçek kaynağı, gelecekte uygulanacak "pantürkist amaçlara" dayanmakta idi. Enver Paşa'nın Bağdat'ın yeniden ele geçirilmesi için harekâta geçilmesinde direnmesi, Alman çıkarlarına yardımcı olmak ve aynı zamanda Bağdat'tan İran içerilerine uzanan yolun kontrolünü tekrar ele geçirmek içindi. Dolayısıyla bu plan, hem Alman hem de pantürkçü çıkarlara yardım etmek açısından yararlı idi; ve o sıralarda oldukça güç bir durumda bulunan Enver Paşa için özel önem taşıyordu. Enver Paşa, Almanya'nın, Türkiye'yi elinde tutan bir aleti idi; aynı zamanda, pantürkistlerin başlıca önderi bulunuyordu ve pantürklerin siyasetini desteklemek zorunda idi; çünkü bu parti oldukça güçlü bulunuyordu. Dolayısıyla Enver, iki amire hizmet etmek zorunda idi. Kendi yönetimi üzerindeki etkisi, savaşın gelişimine göre değişiyordu. Savaş Almanya için iyi gittiği sürece Enver Paşa en güçlü kişi idi; ama savaş Almanya için iyi gitmeyince, pantürkler, kendi çıkarlarına öncülük verilmesini talep ediyor ve kendi emellerini ona kabul ettirebiliyorlardı.

Görünürde Mustafa Kemal, Enver'in Almanlardan para aldığını iddia etmemişti-Childs'a göre, belki genellikle bilinen bir konuya değinmesi gerekmiyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal, o sıralarda (1926) bir

Türkçe gazetede yayınladığı anılarında, Almanların kendisine “bir sandık dolusu altın” göndererek onu nasıl etkilemeye çalıştıklarını, ama bu armağanı kabulden “ustaca kaçındığını” açıklıyordu. Enver Paşa'nın savaş sırasındaki politikası incelenirken, onun Alman patronları olduğu kadar, Almanlardan para da aldığı farz ediliyordu.

Childs, Mustafa Kemal'in Albay Lawrence'a yaptığını iddia ettiği şu açıklamayı oldukça ilginç buluyordu: 1918 yılı başlarında kendisi (Kemal), Enver Paşa üzerinde baskı kullanarak, Türk çıkarlarının Alman çıkarlarından önce gelmesini talep eden Türklerin önderliğini yapıyordu. O sıralarda Mustafa Kemal'in yandaşları, Türk askeri siyasetinin anahatlarını ele geçirebilecek kadar güçlü bir duruma gelmişlerdi. Childs'ın iddia ettiğine göre, onların oluşturduğu grup, “Doğu'da pantürkist(!) emellerin gerçekleşmesini sağlayacak ivedi önlemler alınmasında direniyordu”.

Mustafa Kemal'e atfedilen başka bir beyana göre, o evrede, Kemal ve yandaşları, Almanya'nın savaşı yitireceğini anlamışlardı; dolayısıyla, Türkiye'nin geriye kalan askeri kaynaklarının pantürkist(!) amaçlara ayrılmasını talep ediyorlardı. Maverayı Kafkas ve Kuzeybatı İran'da 100.000 Türk erinin toplanmasını istiyorlardı. Bu iddiaya göre, Mustafa Kemal Lawrence'a yaptığı açıklamada, o sıralarda şu demekte bulunmuştu: Almanya çöktüğünde, 100.000 Türk eri Hazar Denizi bölgesinde üslendirilmiş olsa, yorgun düşen İtilâf Devletleri (*Entente Powers*), onları oradan söküp atmayı olanaksız bulacaklardı. Bu devletler Türkiye'nin Avrupa'daki bölümünü, İstanbul ve Boğazları ellerine geçirmiş olabilirlerdi, ama Anadolu'yu ele geçiremez veya orada varlıklarını sürdüremezlerdi. Türkler, Maverayı Kafkas'taki 100.000'lik askerleriyle süratle Hazar Denizi bölgesine uzanacak ve Orta Asya'ya ulaştınca, bu durum, hudutsuz olanaklar sağlayacaktı. Afganistan hudutlarında bir Türk ordusu belirecek, gerekirse Doğu Türkistan ve Moğolistan'a dek uzanabilecekti.

Mustafa Kemal'in kanaatine göre, Orta Asya'da özgür bırakılan bir Türk ordusu, dilediğini yapabilecek ve Türkiye'ye, Batı'da yitirdiği ülkelerden çok toprak kazançları sağlayabilecekti. Mustafa Kemal'in anlattığına göre, Enver Paşa, Alman itirazlarına karşı sonuçta bu planı kabullenerek uygulamaya zorlanmıştı; ama bu amaçla toplanan Türk askerler ne istenilen sayıya erişebilmiş ve ne de bu plan gerekli zamanda kabul edilmişti. Talât Paşa'ya da değindiği söylenen Mustafa Kemal, o “keskin zekâlı” sadrazamın, askeri önderler arasında ayrılık baş

gösterdiğinde, kişisel siyaset açısından daima suskunluğu yeğ tuttuğunu açıklıyordu ¹.

Mustafa Kemal'in pantürkizm veya panturanizme inanmadığı göz önünde tutulursa, Albay Lawrence ve W.G. Childs'ı ona atfetmiş oldukları görüşler inandırıcı değildir. Kemal'le Lawrence arasında herhangi bir görüşme yapıldığını gösterecek bir kanıt da yoktur. Böyle bir görüşme yapılmış olsa, Kemal ve Lawrence, kendi anılarında, bu konuya neden değinmiyorlar? ² Sonra, böyle bir görüşmenin yapıldığı tarih ve yer de kesinlikle açıklanmamıştır. Lawrence, Mustafa Kemal'le 1918 yılı Eylül'ünde görüşüğünü iddia ediyor. Her ikisinin de o sıralardaki çalışmalarını hep birlikte izleyelim.

7 Ağustos 1918'de VII. Ordu'ya ikinci kez komutan atanan Mustafa Kemal, 18 Eylül'de yeni komutasını üstleniyordu. O sıralarda VII. Ordu, Filistin'de, Güney Nablus'la Şeria Irmağı arasında bulunuyordu. Kemal, doktor bir dostuna gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Suriye acınacak bir durumdadır. Orada vali yok, komutan yok. *Birçok İngiliz propagandası var. İngiliz gizli istihbaratı her yanda çalışmalarını sürdürüyor...* İngilizler, şimdi, bizi çarpışarak değil, propagandalarıyla yenebileceklerini sanıyorlar...”

Bu yazı, Mustafa Kemal'in, kimliğini bilmediği Lawrence'la bir raslantı sonucunda buluştuğu anlamına gelir mi? Buna olumlu karşılık vermek güçtür, oysaki Mustafa Kemal'in mektubu oldukça ilginçti.

Kemal, tahminlerini Hintli bir ordu kaçağının açıklamalarına dayanarak, düşmanın 19 Eylül sabahı veya akşamı saldırıya geçeceği kehanetinde bulunmuştu. Gerçekte düşman, 18 Eylül gecesi saldırıya geçerek Türk ordularını Şam doğrultusunda geri çekilmeye zorlamıştı. Kemal, düşmanın, Ürdün'ün doğusuna geçmesini engellemenin önemini kavramıştı, çünkü orada IV. Ordu, Türklerin tek geri çekilme hatlarını kesmeye çalışan Emir Faysal ve Lawrence'ın Arap lejyonları tarafından hırpalanıyordu.

Mustafa Kemal, küçük bir muhafız birliğinin eşliğinde, Şam'a giriyordu. Şerif Faysal'ın bayrağı pencerelelere asılmış; coşkudan sarhoş olan

¹ İngiliz Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri: FO 371/215/L 2540.

² Bkz. M. K. Atatürk: *Söylev I ve II*, Ankara 1963-4; T.E. Lawrence: *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1976 (yeni basım); ayr. bkz. David Garnett (ed.): *The Letters of T. E. Lawrence of Arabia*, Londra 1964.

Arap çetecileri sokaklarda dolaşiyor, havaya silah atıyorlardı. Bu, bizzat Lawrence'ın Şam'a girdiği 30 Eylül'den sonra yer almış olmalıdır. Mustafa Kemal'le Lawrence orada buluştular mı? Olabilir; ama ne vakit, nerede ve nasıl? Bunu kanıtlayacak kesin bilgi yoktur. Kemal bir süre Şam'da kaldıktan sonra Kısve'ye dönüyor ve orada, Alman Yüksek Komutanı Liman von Sanders'ten gelen bir buyruk buluyordu. Bu buyruk gereğince, emrindeki erleri IV. Ordu Komutanına devredecek, kendisi de Rayak'a giderek, cephenin çeşitli yerlerinden kurtarılan karma birliklerden oluşmuş bir gruba komutanlık edecekti. Lord Kinross'a bakılacak olursa, Arap askerleri Şam'a girerken, Kemal, Rayak'a doğru yol alıyordu ³.

Kahire'deki İngiliz İstihbarat Servisi'nce yayınlanan *The Arab Bulletin* (Arap Bülteni) adlı yayında, sağlamış olduğu başarıları geniş ölçüde yansıtan Lawrence, "Türk IV. Ordusu'nun nasıl parçalandığını" anlattıktan sonra şöyle diyordu:

"O akşam (30 Eylül) atlarımızla Şam'a girdik. Orada, Şükri el-Eyyubi ve kent konseyi (şehir meclisi), Mustafa Kemal ve Cemal ayrıldıktan sonra, Arapların kralını ilan etti ve Arap bayrağını çekti..." ⁴

Yukarıdaki belgelerin ve Lawrence'la Childs'ın Mustafa Kemal'e atfetmiş oldukları demeçlerin ışığı altında, Kemal'le Lawrence'ın gerçekte buluşup görüşüklerine inanmak güçtür.

³ Lord Kinross: *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Londra 1981, s. 118 vd.; Uluğ İğdemir: *Atatürk'ün Yaşamı, I, 1881-1918*, Ankara 1980, s. 124 vd.; ayr. bkz. Falih Rıfki Atay: *Atatürk'ün Hatıratları*, Ankara 1965.

⁴ *Letters of Lawrence*, op. cit., s. 256.

